

Соціальний інтелект у структурі інтелекту

У статті розкрито розуміння структури інтелекту в межах факторного та експериментально-психологічного підходів. Представлено трактування ієрархічної моделі інтелекту прибічниками факторного підходу. Охарактеризовано генеральний фактор інтелекту. Встановлено, що експериментально-психологічні теорії інтелекту констатують, що в структурі інтелекту існують незалежні інтелектуальні здібності. Розкрито специфіку експериментально-психологічного підходу до аналізу структури інтелекту. В межах кожного з підходів визначено місце соціального інтелекту у структурі інтелекту.

Ключові слова: структура інтелекту, факторні теорії інтелекту, експериментально-психологічні теорії інтелекту, ієрархічна модель інтелекту, генеральний фактор, соціальний інтелект.

В статье раскрыто понимание структуры интеллекта в рамках факторного и экспериментально-психологического подходов. Представлена трактовка иерархической модели интеллекта сторонниками факторного подхода. Охарактеризован генеральный фактор интеллекта. Установлено, что экспериментально-психологические теории интеллекта констатируют, что в структуре интеллекта существуют независимые интеллектуальные способности. Раскрыта специфика экспериментально-психологического подхода к анализу структуры интеллекта. В рамках каждого из подходов определено место социального интеллекта в структуре интеллекта.

Ключевые слова: структура интеллекта, факторные теории интеллекта, экспериментально-психологические теории интеллекта, иерархическая модель интеллекта, социальный интеллект.

Актуальність. Незважаючи на значну увагу вчених до категорії соціального інтелекту, його місце в структурі людських здібностей залишається незрозумілим в більшості теорій. Дотепер у багатьох підходах до інтелекту соціальний інтелект залишається його «темною стороною» та знаходиться на периферії його вивчення. Пов'язане це не лише із структурною та змістовною складністю феномена соціального інтелекту, але і з розходженнями вчених в дефініції самого інтелекту.

В історії психологічних досліджень проблема інтелекту є, з одного боку, найбільш досліджуваною та актуальною, а з другого – залишається однією з найбільш дискусійних. Так, до сьогодні не сформульовано однозначного визначення інтелекту, хоча це поняття активно використовується в різних галузях психологічної науки.

Слово «інтелект» походить від латинського «intellectus», що в перекладі означає «пізнання», «розуміння», «розум». Спочатку цей термін відносився виключно до раціональних розумових функцій людської психіки; сьогодні це родовий термін, який включає пізнавальні здібності в цілому [6].

Інтелект відноситься до найбільш складних розумових здібностей особистості. В розумінні його сутності думки психологів різняться. Труднощі виникають навіть при самому тлумаченні інтелекту. Останню за часом спробу представити загальноприйнятне визначення інтелекту здійснили 52 провідних психологи в галузі психології інтелекту, які надрукували у 1994 році в Wall Street Journal наступний перелік базових постулатів:

- Інтелект існує як найбільш загальна розумова здатність, яка включає здібності до логічного мислення, рішення проблем, абстрактного мислення.
- Інтелект може бути виміряний за допомогою тестів на інтелект.
- Тести на інтелект не є культурно зумовленими.
- Інтелект, більше ніж інші конструкти, пов'язаний із сферою освіти, з професійною діяльністю та соціальним середовищем.
- Спадковість відіграє у формуванні інтелекту більш суттєву роль, ніж середовище.
- Особистість не народжується з незмінним рівнем інтелекту.

Узагальнене визначення інтелекту може мати такий вигляд: інтелект – це система психічних процесів, які дають змогу людині використовувати свої здібності для оцінки ситуації, прийняття раціональних рішень і організації відповідної поведінки у середовищі, яке змінюється [5].

Постановка проблеми. Досі у психологічній науці виділяється суперечливий аспект вивчення інтелекту – дискусія про структуру інтелекту. У зв'язку з цим також необхідно визначити місце соціального інтелекту в структурі інтелекту.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз підходів до пояснення структури інтелекту і місця в ній соціального інтелекту.

Теоретичне обговорення проблеми.

Інтелект традиційно досліджується в межах двох провідних напрямів: психометричного (факторного) і експериментально-психологічного.

Найбільш фундаментальним вважається психометричний підхід, в русі якого сформувався факторні моделі інтелекту.

Всі ці моделі поєднує загальний методологічний підхід: в них виділяють різні здібності (фактори) та за допомогою математичної процедури (факторного аналізу) досліджується взаємозв'язок між цими факторами. Існують моделі однорівневі, які передбачають, що кожен фактор незалежний від іншого фактора, та існують моделі ієрархічні або багаторівневі.

Першим психологом, який спробував дослідити структуру інтелекту та запропонував його ієрархічну модель, був англійський психолог Ч. Спірмен. Він запропонував двофакторну теорію організації властивостей. Ч. Спірмен, досліджуючи професійні здібності, припустив, що успішність діяльності визначається взаємодією якогось загального фактора (загальної здібності) і фактора (факторів), специфічних для конкретної діяльності. Загальний фактор він назвав генеральним (G-фактор), а пов'язані з певною діяльністю – спеціальними здібностями (S-факторами).

Фактор «G» – це і є власне інтелект, змістом якого є індивідуальні відмінності в «розумовій діяльності». Загальний фактор часто є прихованим (латентним). Для його вияву Ч. Спірмен розробив спеціальний математичний метод – факторний аналіз. Впродовж трьох десятиліть двофакторна модель інтелекту була доповнена факторами, які відповідають за механічні, арифметичні і лінгвістичні (вербальні) здібності, які виявилися розташованими між S- і G- факторами, що перетворило модель Ч. Спірмена в ієрархічну.

Значення концепції Ч. Спірмена в розвитку психологічної теорії інтелекту полягає в тому, що вона є першою спробою подолати спрощене трактування як одномірної здібності і намітити підхід до його вивчення як сукупності окремих здібностей – не рядоположних, а таких, що утворюють ієрархічну систему.

Ієрархічні моделі є багаторівневими. Фактори розташовані на різних рівнях: на верхньому рівні – фактор загальної розумової енергії, на другому – його похідні. Фактори взаємозалежні: рівень розвитку загального фактора пов'язаний з рівнем розвитку дрібних факторів.

Модель Р.Б. Кеттелла умовно може бути віднесена до групи ієрархічних моделей інтелекту. Ця модель була розроблена Р.Б. Кеттеллом у 30-40-і роки ХХ століття. В його концепції передбачається, що фактор G складається з двох загальних факторів, які отримали назву флюїдного («вільного») інтелекту (gf) та кристалізованого («пов'язаного») інтелекту (gc). Загальні здібності, за Р. Кеттеллом, представлені кристалізованим та флюїдним інте-

лектом. Фактор кристалізованого інтелекту визначається сукупністю знань та інтелектуальних навичок особистості, яких набуває людина з раннього дитинства впродовж всього життя. Він є мірою оволодіння культурою того суспільства, до якої належить індивід. Визначається цей фактор при розв'язанні тестів, які потребують навченості. Фактор флюїдного інтелекту є абсолютно незалежним від ступеня залучення до культури. Він пов'язаний із діяльністю мозку.

Окрім двох *G-факторів*, в ієрархічну модель інтелекту Р. Кеттелла включені парціальні фактори та фактори операцій.

Схожу з цією теорією дещо пізніше запропонував Ф. Вернон. Згідно його моделі інтелекту, на верхівці ієрархії розташований генеральний фактор за Ч. Спірменом (*G-фактор*). На наступному рівні знаходяться два головних групових фактори: вербально-освітні здібності (близькі до того, що називається «вербально-логічним» мисленням в термінах вітчизняної психології) та практико-технічні здібності (близькі до наглядово-дієвого мислення). На третьому рівні знаходяться спеціальні здібності (S): технічне мислення, арифметична здібність і, наприкінці, внизу ієрархічного дерева розташовані більш дрібні субфактори, на діагностику яких спрямовані різні тести.

Звернемося до аналізу іншого напрямку у вивченні структури інтелекту – експериментально-психологічного підходу.

Прибічники цього напрямку заперечували існування загального фактора інтелекту. Так, Е. Торндайк до кінця життя полемізував із Ч. Спірменом, оскільки не визнавав існування загального фактору інтелекту і вважав, що існує велика кількість інтелектуальних дій як автономних, так і таких, що перетинаються. До самостійних різновидів інтелекту він відносив три види інтелекту: абстрактно-логічний, соціальний та конкретний. Кожен з цих видів інтелекту він наділяв певною специфікою. Абстрактно-логічний інтелект – це здатність розуміти абстрактні, вербальні та математичні символи, та відтворювати з ними дії. Соціальний інтелект – здатність розуміти людей і взаємодіяти з ними. Конкретний – здатність розуміти речі та предмети матеріального світу.

Отже, Е. Торндайк першим виокремив соціальний інтелект як самостійний вид інтелекту у структурі інтелекту. Вчений розглядав його як «далекоглядність у міжособистісних відносинах», яка передбачала здатність розуміти інших людей і діяти мудро щодо до них. Провідною функцією соціального інтелекту вчений вважав прогнозування власної поведінки та поведінки інших людей.

Найбільш «багатофакторною» моделлю інтелекту є модель, запропонована у 1920-ті роки Дж. Гілфордом [3]. Він розглядав свою систему як розширення потрібної класифікації інтелекту, запропонованої Е. Торндайком. Так, символічна і семантична складові в його системі відповідають абстрактному інтелекту, фігуральна складова відповідає конкретному інтелекту, а поведінкова складова – соціальному інтелекту. Поведінкова складова відображає розуміння поведінки, почуттів, думок, настрою і мотивації інших людей. На визначення цього типу змісту інтелекту Дж. Гілфордом вплинула ідея Е. Торндайка про те, що існує соціальний інтелект, який відрізняється від традиційного типу інтелекту. Визнання цього типу інтелекту дало змогу Дж. Гілфорду розробити методику дослідження поведінкового (соціального) інтелекту.

В моделі Г. Айзенка соціальний інтелект також виокремлюється як різновид інтелекту. Ця модель хоча й дотримується ідеї генерального фактора інтелекту, разом з тим, вона втілює й окремі елементи схеми Дж. Гілфорда, яку Г. Айзенк вважав недостатньо підтвердженою емпірично і теоретично.

При спробі сформулювати визначення інтелекту, Г. Айзенк врахував той факт, що існують три різні концепції інтелекту, які можна об'єднувати, але не можна їх протиставляти одну одній. Вчений розмежував поняття «біологічний інтелект», «соціальний інтелект» та «психометричний інтелект» [1] (рис 1.).

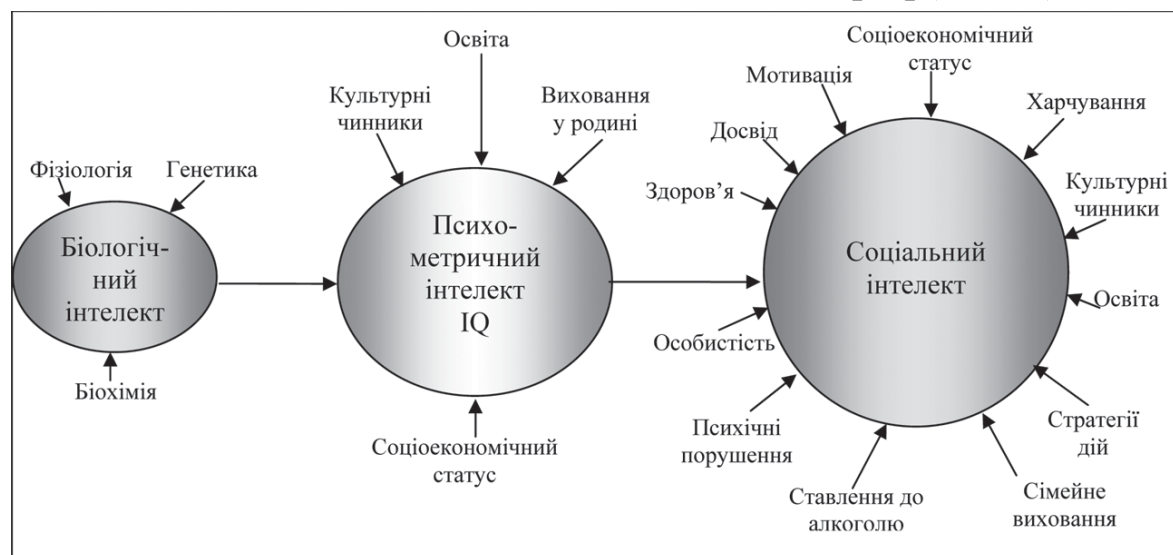

Рис. 1. Співвідношення між концепціями біологічного, психометричного та соціального інтелекту

Найбільш фундаментальний аспект інтелекту – біологічний інтелект. Біологічний інтелект – це природжені здібності до пе-

реробки інформації, які пов'язані із структурами і функціями кори головного мозку. Це базовий, найбільш фундаментальний аспект інтелекту. Він є генетичною, фізіологічною, нейрологічною і гормональною основою пізнавальної поведінки. Без нього неможлива будь-яка усвідомлена поведінка.

Психометричний інтелект – це загальний інтелект. Він є складовою, яка пов'язує біологічний та соціальний інтелект. Саме цей вид інтелекту Ч. Спірмен назвав загальним інтелектом *G*. Розвиток психометричного інтелекту визначається соціокультурними чинниками (культура, виховання, освіта, соціальний та економічний статус).

Г. Айзенк послідовно за Дж. Гілфордом розвиває ідею про те, що інтелект індивіда, який формується внаслідок соціалізації, під дією соціокультурних явищ – це і є соціальний інтелект. На рисунку 1 ця ідея переставлена як чітка лінія від біологічного інтелекту до соціального. Соціальний інтелект – це інтелект індивіда, що формується впродовж його соціалізації під дією умов соціального середовища.

На рисунку 2 відображено, що соціальний інтелект значно ширший, ніж біологічний і психометричний.

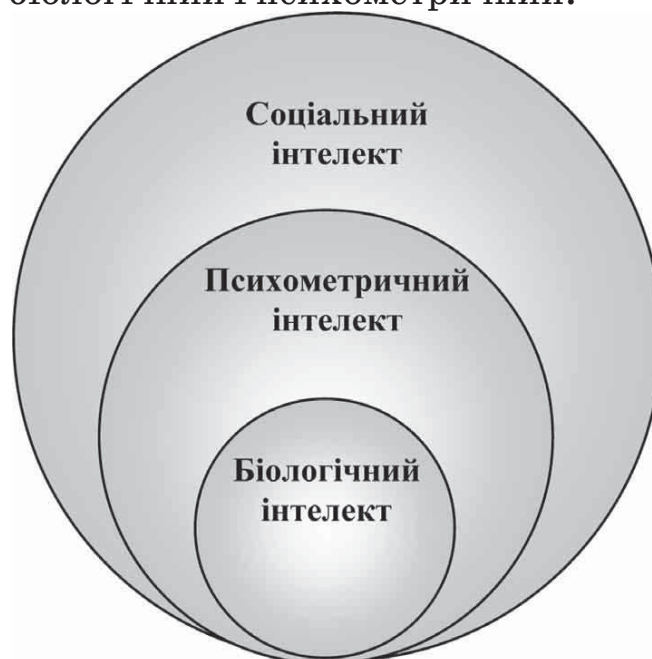

Рис. 2. Взаємовключеність різних концепцій інтелекту

Однією з теорій експериментально-психологічного підходу була теорія інтелекту Л. Терстоуна. Л. Терстоун, опонент Ч. Спірмена, вважав, що не існує загального фактора, а певний інтелектуальний акт відбувається завдяки взаємодії багатьох окремих факторів. Спочатку він виокремив дванадцять факто-

рів, потім перелік був скорочений до семи: словесне розуміння, мовна побіжність, числовий фактор, просторовий фактор, асоціативна пам'ять, швидкість сприймання та індуктивний фактор (знаходження правила та завершення послідовності). Відповідно був зроблений висновок про те, що для опису індивідуального інтелекту не можна використовувати єдиний IQ-показник. Індивідуальні інтелектуальні здібності мають бути описані в термінах профілю рівня первинних розумових здібностей, які виявляються незалежно один від одного та відповідають за певну групу інтелектуальних операцій. Тому ця теорія отримала назву «багатофакторна теорія інтелекту».

Проте, оскільки результати досліджень Л. Терстоуна не виключали можливості існування загального фактора (між тестами, які були використані вченим, як правило, спостерігаються позитивні кореляції). Цей факт співпадав з результатами, отриманими у дослідженнях Ч. Спірмена. Отже, можна констатувати, що і двохфакторна і багатофакторна теорії інтелекту – це фактично одна і та ж теорія, яка описує один і той же феномен з підкреслюванням у ньому або загального (Ч. Спірмен), або специфічного (Л. Терстоун).

Все поширенішою стає теорія Г. Гарднера [2]. Він припустив, що інтелект не є унітарною когнітивною здатністю, і виділив вісім різних видів інтелекту: лінгвістичний, логіко-математичний, просторовий, тілесно-кінестетичний, музичний, міжособистісний і внутрішньоособистісний, природно-випробувальний. На думку автора, всі вони гіпотетично пов'язані з різними ділянками головного мозку. Вчений стверджував, що між видами інтелекту існує лише дуже слабка кореляція. В його моделі інтелекту виділено два види інтелекту (міжособистісний і внутрішньоособистісний), які є особистісними і соціальними по своїй сутності. Внутрішньоособистісний інтелект Г. Гарднер визначав як здатність індивідуума отримувати доступ до свого внутрішнього життя, розуміти себе, свої можливості і бажання, реакцію на різні речі, а також прагнення і мотиви уникнення. Стосовно міжособистісного інтелекту вчений був більш лаконічний і визначив його як здатність встановлювати відмінності між іншими індивідуумами.

Найбільша популярність серед моделей цього напрямку належить концепції інтелекту Р. Стернберга, який запропонував свою модель в останньому десятилітті ХХ століття. Цю модель дуже часто називають «теорією тріумвірату в інтелекті». Автор у своїй теорії намагався відобразити взаємостосунки між інтелектом

і внутрішнім світом людини, інтелектом і зовнішнім світом індивіда, інтелектом і досвідом індивіда. Р. Стернберг – прихильник різноманіття і складності моделей інтелекту, він супротивник ролі «швидкісного» чинника в переробці інформації для продуктивності інтелектуального процесу. Для пояснення природи інтелекту вчений звертається до екологічного і культурного обґрунтування.

Інтелект Р. Стернберг пропонує виміряти в тих галузях, де задачі є для індивіда відносно новими, а когнітивні навички знаходяться у стадії автоматизації. Якщо задачі будуть абсолютно новими, то вони не будуть зрозумілими, а добре відомі задачі розв'язуються на рівні автоматизмів і, отже, не потребують інтелектуальних зусиль.

Цілісна теорія інтелекту, на думку Р. Стернберга, включає три аспекти:

1. Компонентну субтеорію, яка пояснює взаємозв'язок внутрішнього світу особистості, механізми мислення, що пов'язані з обробкою інформації (компонентний інтелект).

2. Субтеорію досвіду, що визначає ефективність оволодіння новою ситуацією, використовуючи попередній досвід (емпіричний інтелект).

3. Субтеорію контексту, що описує і пояснює вияв інтелекту в соціальній ситуації (ситуативний інтелект).

Структурними компонентами інтелекту Р. Стернберг вважає 1) вербальний інтелект (який характеризується запасом слів, ерудицією, умінням розуміти прочитане), 2) здатність розуміти проблеми і 3) практичний інтелект як уміння досягати поставлених цілей.

Висновки. Структура інтелекту вивчається у межах двох напрямів: факторного та експериментально-психологічного підходу. Факторні теорії інтелекту трактують його структуру як ієрархічну і багаторівневу. Фактори розташовані на різних рівнях: на верхньому рівні – фактор загальної розумової енергії, на інших – його похідні. Фактори взаємозалежні: рівень розвитку генерального (загального) фактора пов'язаний з рівнем розвитку часткових факторів.

Експериментально-психологічні теорії інтелекту констатують, що в структурі інтелекту існують незалежні інтелектуальні здібності. Як свідчать проаналізовані теоретичні дані, в межах експериментально-психологічних теорій інтелекту визнається існування окремих різновидів інтелекту, які є незалежними один від одного. Одним із таких різновидів в структурі інтелекту вчені виділяють соціальний інтелект.

Список використаних джерел

1. Айзенк Г. Ю. Понятие и определение интеллекта / Г.Ю. Айзенк // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 111 – 131.
2. Гарднер Г. Структура разума: теория множественного интеллекта / Г. Гарднер. – М.: «Вильямс», 2007. – 512 с.
3. Гилфорд Д. Три стороны интеллекта задач / Д. Гилфорд // Психология мышления. – М.: «Прогресс», 1965. – С. 434–437.
4. Дружинин В.Н. Структура психометрического интеллекта и прогноз индивидуальных достижений / В. Н. Дружинин // Интеллект и творчество: Сб. науч. тр. / РАН. Ин-т психологии; Отв. ред. А.Н. Воронин. – М., 1999. – С. 5 – 29.
5. Козубовский В. М. Общая психология: личность / В.М. Козубовский. – Минск: Алмафея, 2008. – 368 с.
6. Маклаков А.Г. Общая психология: Учебник для вузов / А.Г. Маклаков – СПб.: ПИТЕР, 2000. – 592 с.
7. Холодная М.А. Психология интеллекта: Парадоксы исследования. – 2-е изд., перераб. и доп. / М.А. Холодная – СПб.: ПИТЕР, 2002. – 272 с.

In the article the understanding of the structure of intelligence in the factor analysis and experimental psychological approaches is disclosed. Interpretation of a hierarchical model of intelligence supporters of factor approach is presented. The general factor of intelligence and its relationship to the other components in the structure of intelligence is described. Supporters of the factor approach (C. Spearman, R.B. Cattell, F. Vernon) claimed the existence of the general factor of intelligence, which is interconnected with other intellectual abilities. The specific of the experimental psychological approach to analyzing the structure of intelligence is revealed. In this approach, scientists (Thorndike, J. Guilford, H. Eysenck, L. Thurstone, G. Gardner, R. Sternberg) show that in the structure of intelligence, there are quite separate types of intelligence. Social intelligence is recognized as one of them.

In each of the approaches the place of social intelligence in the structure of intelligence is defined.

Keywords: structure of intelligence, factor theories of intelligence, experimental psychological theory of intelligence, the hierarchical model of intelligence, the general factor of social intelligence.

Отримано: 25.01.2013 р.